

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ОРОС Олександра Богданівна

УДК 316.624:364.63-053.2

**СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА
СЕРЕД ДІТЕЙ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук**

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент

ПЕЛІН Олександр Володимирович,

Державний вищий навчальний заклад

«Ужгородський національний університет»,

професор кафедри соціології та соціальної роботи.

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, професор

ДІКОВА-ФАВОРСЬКА Олена Михайлівна,

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,

професор кафедри соціології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій;

кандидат соціологічних наук, доцент

СТРЕЛЬНИК Олена Олександрівна,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,

доцент кафедри філософії та соціально-політичних дисциплін.

Захист відбудеться 20 січня 2014 р. о 12:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.30 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 03680, м. Київ, пр. Глушкова, 4Д, ауд. 504.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці ім. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий «20» грудня 2013 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради Д 26.001.30,

кандидат соціологічних наук, доцент

Ю. О. Тарабукін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена запитом зі сторони практиків профілактичної та виховної роботи серед дітей до науковців на розробку з їх сторони більш обґрунтованих пропозицій щодо попередження соціально небезпечного поведіння дітей старшого підліткового віку, що проявляється у формі прямого фізичного насильства по відношенню до інших. Злочинність та девіантна поведінка дітей постійно привертає до себе увагу як вчених так і практиків в силу того, що діти завжди одна з найбільш кримінально вразливих верств населення. Соціальну небезпеку фізичного насильства визначають як «ядро» інших форм насильства, а його прояви з боку дітей сприяє перетворенню фізичного насильства у суттєвий елемент молодіжних субкультур, представники яких належать до соціальних «груп ризику» та злочинців. Фізичне насильство у молодіжному середовищі залишає не тільки важкий моральний осад в свідомості скривджених, але й формує соціальні норми для майбутніх кривдників. Дитяче насильство вивчають однобічно, переважно щодо застосування фізичного насильства по відношенню до дітей. Між тим, масштаби злочинності та насильства дітей по відношенню до інших значно перевищує масштаби насильства по відношенню до дітей.

Особливу турботу викликає той факт, що на тлі загального зменшення рівню злочинності в Україні, рівень злочинності проти життя і здоров'я громадян залишається стабільно високим. При цьому рівень насильницької злочинності значно розрізняється у регіональному розрізі. У Генпрокуратурі засвідчують зростання злочинності серед неповнолітніх.

Огляд наукових публікацій виявив малу кількість наукових робіт, присвячених, аналізу соціальних чинників насильства, зокрема соціальних чинників фізичного насильства серед дітей підліткового віку. Соціальні чинники фізичного насильства розглядаються або як фактори ризику, або як фактори захисту суспільного порядку від соціально небезпечного поведіння дітей. Без розробок у напрямку концептуалізації соціальних чинників насильства, диференціації агресії, примусу та насильства не можливо вийти за межі традиційного для даного напрямку дослідження тезаурусу понять та набору прийомів дослідження фізичного насильства серед дітей як дисфункціонального соціального явища. Звісно, дослідження соціальних чинників фізичного насильства має виводити науковців за межі девіантології. Потребують ґрунтовного наукового пояснення факти стабільного відтворення насильницької злочинності та значні розбіжності її питомої ваги у регіональних та вікових аспектах.

В силу латентності проявів фізичного насильства з боку дітей в підрозділах КМСД МВС України домінує звернення до статистичних даних про дітей, які перебувають на обліку, що відображає тільки частину загальної чисельності фактів застосування фізичного насильства. Прояви фізичного насильства між дітьми-однолітками найчастіше маскуються як фізичні

змагання, поширені виправдання насильства особливостями психофізіологічного розвитку дітей цього віку, при цьому залишається не визначеним поняття «соціально-прийнятне тілесне контактування».

Наукова проблема полягає у наявності суперечностей в пізнанні соціальних чинників небезпечного поведіння дітей, зокрема старшого підліткового віку. Ці суперечності приховані в епістемологічній альтернативі реалізму-номіналізму, а їх розв'язання потребує деонтологізації предмету й пізнавальних стратегій дослідження. Долання цих суперечностей може та має відбутися із застосуванням процедури концептуалізації латентних за змістом проявів насильства дітьми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація з науковими планами організації, де виконана робота, не пов'язана.

Мета і задачі дослідження. *Метою* є концептуалізація соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку.

Відповідно до поставлених цілей були визначені наступні *задачі*:

- 1) проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення насильства у класичних та сучасних наукових парадигмах;
- 2) визначити епістемологічні альтернативи і можливості концептуалізації поняття фізичного насильства;
- 3) уточнити специфіку проявів фізичного насильства у середовищі дітей та підлітків;
- 4) визначити особливості процедур ідентифікації соціальних чинників насильства серед дітей старшого підліткового віку, у тому числі тих, які знаходяться у конфлікті з законом;
- 5) з'ясувати способи вимірювання зв'язку між соціально-демографічним контекстом та насильницькою поведінкою дітей старшого підліткового віку;
- 6) розкрити особливості обліку в системі КМСД МВС дітей старшого підліткового віку, які знаходяться у конфлікті з законом, та обмеження відповідних даних в соціологічних дослідженнях насильства серед дітей;
- 7) на підставі концептуальних розробок стосовно соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку визначити перспективи соціалізації дітей, які знаходяться у конфлікті з законом.

Об'єкт дослідження – фізичне насильство серед дітей як дисфункціональне соціальне явище.

Предмет дослідження – соціальні чинники фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі методи: логіко-семантичний – для аналізу та поглиблення понятійного апарату (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); порівняльний аналіз як епістемологічних альтернатив концептуалізації поняття фізичного насильства, так і результатів попередніх соціологічних досліджень (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1), статистичних та конкретно-соціологічних обстежень (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1); аналізу, узагальнення, абстрагування та експлікації у концептуалізації поняття фізичного насильства та виявлення його специфіки у молодіжному середовищі (підрозділи 1.2, 1.3);

системно-структурний – для визначення місця контрольно-наглядової діяльності міліції в профілактичній роботі з дітьми, які знаходяться у конфлікті з законом (підрозділи 3.1, 3.2); глибинне інтерв'ю дітей, які утримуються під вартою в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) міськрайвідділів міліції Закарпатської області (підрозділ 3.1); аналіз неструктурованої інформації коментарів до публікації в ЗМІ про випадок фізичного насильства (підрозділ 2.2); компаративний, логіко-семантичний методи, документальний аналіз використовувались для формулювання напрямків вдосконалення контрольно-наглядової діяльності міліції (підрозділ 3.2).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають матеріали авторських досліджень, реалізованих із застосуванням наступних методів збору даних:

1. *Анкетування* (N=363) на основі випадкової багатошаблевої гніздової вибірки, суцільного на останньому етапі, учнів 9–11 класів в містах Ужгород, Мукачево; в селах Білки Іршавського району, Нанково Хустського району, Червоне Мукачівського району методом суцільного опитування. Проведено у квітні 2008 року.

2. *Глибинне інтерв'ю* (N=21) дітей, які утримуються під вартою в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) міськрайвідділів міліції Закарпатської області, затриманих за скоєння насильницьких злочинів. Проведені у квітні 2010 року.

3. *Аналіз неструктурованої інформації* (N=97) коментарів до публікації в ЗМІ про випадок фізичного насильства 13 річного мешканця села Новичі Шепетівського району на Хмельниччині. Проведено у квітні 2012.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці концептуальної схеми визначення соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку. Головні характеристики концептуальної схеми розкриваються у наступних наукових положеннях:

вперше:

– запропоновано концептуальні координати соціологічного дослідження соціальних чинників насильства у більш широкому соціальному контексті, межі якого визначаються тезаурусом понять: потреби – інтерес – насильство – легітимність. Концептуальною схемою більш широкого контексту є система понять: одиничний факт – особистісний прояв – закономірність. Зв'язуючою ланкою запропонованої концептуальної схеми є поняття: збіг потреб – підпорядкування потреб – узгодження потреб.

– доведено, що визначальним соціальним чинником фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку є доступ до їх майбутнього (уявного) соціального статусу, який визначається престижністю майбутньої професії, якісною освітою та соціальним статусом батьків. Дія різноспрямованого чинника пов'язана з різною мотивацією особи. Так, у фізичному насильстві з боку підлітків із очікувано високим соціальним статусом задовольняється потреба у самоствердженні, а у фізичному насильстві з боку підлітків із

очікувано низьким соціальним статусом реалізується потреба компенсації незадоволення соціальним статусом;

набуло подальшого розвитку:

– розуміння сенсу бінарних опозицій «порядку» і «прогресу», що виглядає дискримінаційною по відношенню до іншої бінарної опозиції «порядку» і «відхилення», та її долання в межах неінституційної бінарної опозиції «порядку» і «насильства»;

– пошук онтологізації у дослідженні соціальних чинників фізичного насильства, як необхідних умов для запобігання «пастки ідеології» та сприйняття фізичного насильства в концептуальних параметрах моралі та права;

– розмежування соціологічного і кримінологічного підходів у дослідженні явища фізичного насильства ;

– визначення змісту соціальних умов фізичного насильства через соціальний конструкт сучасних подій і традиційних установок суспільств, притаманних суспільству;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження феномену фізичного насильства. Фізичне насильство тлумачиться як форма суб'єктно-об'єктних комунікацій, що стає засобом долання дітьми перешкод у соціальному, культурному та фізичному просторі, в яких об'єкт комунікації стає об'єктом фізичних маніпуляцій і набуває ознак «жертви»;

– ідентифікацію фізичного насильства як одиничного факту у системі закономірного відтворення насильства, як проміжної ланки між соціальними конструктами інтересів та суспільної легітимності;

– класифікацію соціальних детермінант фізичного насильства на основі виділення онтологічних та ідеологічних чинників, що впливають на специфіку проявів фізичного насильства у різних соціокультурних умовах.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати дозволяють уточнити понятійний апарат соціології злочинності, соціології девіантної поведінки, соціології освіти, соціалізації, а також враховувати в дослідницькій, виховній та правоохоронній діяльності діалектику зовнішніх та внутрішніх факторів, що сприяють вчиненню насильства. Матеріали дисертації були використані працівниками ВКМСД УМВС України в Закарпатській області для ідентифікації неповнолітніх, які притягуються до відповідальності за вчинення насильницьких дій, а також для планування робочих заходів для проведення різного роду профілактичних операцій, зокрема «Канікули» та «Літо». Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження О.Б. Орос № 34/244 від 20.04.2011 року. Акт впровадження №243 від 21.04.2011 року. Матеріали дисертації були використані здобувачем у викладанні навчальних курсів: «Соціологія», «Демографія» і «Соціальна психологія» для студентів спеціальності «Практична психологія» Мукачівського державного університету. Матеріали

дослідження можуть бути використані у розвитку навчальних дисциплін «Соціологія девіантної поведінки», «Соціологія освіти», «Соціологія виховання», «Соціологія молоді», «Соціологія права», «Вайолентологія» і сприятимуть створенню спеціальних міждисциплінарних курсів та навчальних модулів (наприклад, «Соціологія насильства» і «Медіація»).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою роботою автора. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримані автором особисто, опубліковані без співавторів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дисертаційної роботи пройшли апробацію та знайшли відображення у виступах і повідомленнях на семи міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях і семінарах: I Конгрес Соціологічної асоціації України «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей» від 15-17 жовтня 2009 р. на базі Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Доповідь : «Вплив соціального статусу батьків на застосування неповнолітніми фізичної сили проти інших»; Міжнародна науково-практична конференція «Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації» від 22 жовтня 2010 року, «Ужгородська українська богословська академія імені святих Кирила і Мефодія – Карпатський університет імені Августина Волошина». Доповідь: «Агресія неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля» ; VIII Міжнародна науково-практична конференція «Молодіжна політика: проблеми та перспективи» від 20–21 травня 2011 року в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка. Доповідь : «Особливості обліку неповнолітніх, які схильні до девіантної поведінки»; V Львівський соціологічний форум «Сучасне українське суспільство: рух вперед чи повернення назад?» від 27 травня 2011 року. Соціологічна асоціація України. Львівське обласне відділення САУ. Львівський національний університет імені Івана Франка Кафедра історії та теорії соціології. Доповідь : «Поняття насильства в класичних та сучасних парадигмах соціології»; V Международная научная конференция Одесские чтения по социальным наукам «Соціокультурна та політична інтеграція: локальний, регіональний і глобальний виміри» від 7-8 жовтня 2011 року. Доповідь: «Самовизначення неповнолітніми мотивації проявів фізичного насильства у власному середовищі»; Науково-практична конференція «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти» від 7 квітня 2012 року. Харківський національний університет внутрішніх справ. Доповідь : «Онтологія і феноменологія проявів фізичного насильства дітьми до 18 років». IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти» від 6 квітня 2013 року. Харківський національний університет внутрішніх справ. Доповідь : «Соціальні порядки і насильство».

Публікації. Основні положення і результати дисертаційної роботи викладено в 16 наукових публікаціях, 4 з яких опубліковано у вітчизняних, 1 у закордонних спеціалізованих виданнях із соціології, що входять до переліку наукових фахових видань з соціологічних наук, 11 публікацій в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертаційної роботи зумовлені метою і основними задачами дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з яких 160 сторінок основного тексту. Робота містить 18 таблиць. Список використаних джерел складає 167 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету і задачі дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, подано відомості про їхню апробацію та наукові публікації автора.

Впершому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження насильства та агресії» розкрито зміст, взаємозв'язки та взаємообумовленість основних понять і категорій дисертації: «насильство», «соціальне насильство», «фізичне насильство», «соціальний порядок», «соціальне відхилення», «епістемологія добродійності», «соціальний конструкт», «методи опосередкування проблемної ситуації», що дозволило сформулювати концептуальну модель дослідження соціальної детермінації проявів насильства дітьми в сучасному українському суспільстві.

Теоретичне обґрунтування дослідження базується на опрацюванні наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних фахівців, з точки зору акцентів у дослідженнях на питаннях соціального порядку, соціальних відхилень, соціального та фізичного насильства, можуть бути класифіковані наступним чином. По-перше, дослідники, які зосередили свої розробки на теоретико-методологічному рівні, зокрема: О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Ф. Тьоніс, В. Вундт, В. Зомбарт, М. Вебер, Г. Зіммель, Г. Тард, По-друге, представники емпіричного підходу: А. Кетле, А. Геррі, А. Паран-Дюшатле, М. Сміт, Є. Тарновський, М. Гернет, К. Герман, А. Анучін, В. Міхневич, Н. Карєєв, Е. Феррі, Ф. фон Лист, Д. Дріль, А. Кістяківський, І. Фойницький, М. Духовський, М. Чубинський, С. Гогель, А. Жижиленко, Х. Чарихов, Т. Знанецький, Р. Парк, Ф. Трашер, К. Тіббетс, Е. Сазерленд.

Насильство, як фундаментальний соціальний феномен, потрібно визначати в широкому і вузькому сенсі. Насильство у широкому сенсі – це один із способів задоволення потреб, який може бути застосованим на різних рівнях соціальних взаємодій. На макрорівні насильство може бути цілком легітимним та інституціалізованим примусом, або протизаконним способом дії (як-то військово-загарбництво, тощо). Насильство на мезорівні припускає як різного роду види спровокованого колективного самозахисту, так і

невиправдані конфлікти між окремими соціальними групами і спільнотами. Насильство на мікрорівні проявляється у формі свідомого впливу на особу поза її волею та бажання, що призводить до обмеження чи втрати особою можливостей для реалізації власних потреб та інтересів, забезпечення власного життя.

У вузькому значенні, насильство – це завдання особі будь якої шкоди. Насильство у вузькому сенсі – це, перш за все, заподіяння особі прямої фізичної або психічної шкоди. Значні розбіжності між широким і вузьким сенсами розуміння насильства вимагають певних засобів інтеграції цих інтерпретацій.

В протосоціологічний період соціальний порядок і насильство розглядалися наслідком долання природної нерівності. Проголошуючи справедливість всього лише обов'язком виконання укладених договорів, науковці і правознавці Нового часу зробили дуже важливий крок на шляху до деонтологізації права. Тенденції до деонтологізації (грец. *deontos* — належне і *logos* — вчення) позбавляють правові явища об'єктивного статусу. Прибічники деонтологічно-суб'єктивістського підходу (Г. Грійенз, Дж. Фінніс, Дж. Байль, В. Мей, П. Лі) відмовляються від пошуків метафізичних, або онтологічних основ насильства, критерій же істинності положень в нормативній етиці і політичній теорії вони убачають в їх самоочевидності.

Засновники класичної соціології поклали бінарну опозицію «порядок» – «прогрес» в основу теорії суспільства, яка, за гіпотезою І.П. Руценка, стала дискримінаційною по відношенню до іншої бінарної опозиції, «порядок» – «відхилення (порушення)». Завдяки цьому, спеціальні галузі соціології розпочали розвиватися у двох паралельних напрямках: дослідженні нормативної діяльності, що утворює соціальний порядок, і асоціальної – що є відхиленням від норми. При цьому, дослідження соціальних відхилень отримали більш низький статус у порівнянні з дослідженнями соціального порядку.

Механізмом, здатним пояснити трансгресію сучасних соціальних порядків, стала концепція дослідницької групи Стенфордського університету під керівництвом Дугласа С. Норта. На думку американських дослідників, дійсною альтернативою насильству є соціальні порядки відкритого доступу, які виникли під час другої соціальної революції. На відміну від порядків закритого типу, особисті стосунки для них є менш значимими. Для соціальних порядків відкритого доступу більш характерні безособові стосунки між громадянами, які можливі завдяки морфології великих громад. Індивідуальна ідентичність громадян нівелюється тільки в умовах великих урбанізованих спільнот сучасного міста. Соціальні порядки відкритого доступу здатні підтримувати безособові відносини. Безособовість фундаментально змінює природу конкуренції. Саме такі безособові відносини відкривають суспільству нові можливості. Рівень насильства в соціальних порядках відкритого доступу значно менше за рахунок зменшення «війн ідентичностей», які є найбільш гострими в невеликих населених пунктах. Незважаючи на неоднозначність

фактів, існує припущення, згідно якого невеликі спільноти страждають від більш високого рівня насильства, ніж великі. Обґрунтовано припущення, що в сучасному суспільстві рівень насильства в сільській місцевості вище ніж в містах.

Міждисциплінарні дослідження насильства концентрують увагу як на об'єктивній природі насильства, так й на його суб'єктивних проявах, а консеквентні підходи закономірно доповнюються деонтологічними напрямками дослідження насильства.

Важливим недоліком поняття фізичного насильства є дистанціювання процесів пояснення і його розуміння як суспільного феномену. Фізичне насильство і злочинність в цілому реалізуються не в рамках онтологічного, а виключно в рамках аксіологічного підходу. Це виключає або зменшує вартість когнітивних стратегій, а соціальний феномен фізичного насильства оцінюється суто в контексті мовної реальності. У свою чергу, це не виправдано трансформує проблему дослідження проявів фізичного насильства в проблему інтерпретації понять та оцінок їх шкоди.

З метою створення адекватних концептуальних координат соціологічного дослідження соціальних чинників насильства потрібний його розгляд у більш широкому соціальному контексті, межі якого визначаються тезаурусом понять: інтерес – насильство – легітимність. Концептуальною схемою більш широкого контексту є система понять: одиничний факт – особистісний прояв – закономірність. Зв'язуючою ланкою концептуальної схеми є поняття: збіг потреб – підпорядкування потреб – узгодження потреб.

<i>Закономірність</i>	<i>Особистісний прояв</i>	<i>Одиничний факт</i>
легітимність	узгодження потреб між сторонами	посередництво, координація, розпорядження, керування, управління
насильство	підпорядкування потреб однією стороною	фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство
інтерес	збіг потреб всіх сторін	взаємодія, взаємозбагачення, взаємозадоволення

Запропонована схема концептуальних координат дозволяє вийти з кола ідентифікації факту насильства за допомогою наслідків його застосування. Це дозволить покращити діагностику насильства як соціального явища, яке є одночасним виходом за межі інтересів і легітимності.

Запропонована схема концептуальних координат спроможна працювати у дослідженні дітей, які представляють собою особливу соціально-демографічну групу осіб віком до 18 років, що потребує постійного піклування з боку сім'ї, суспільства та держави. Вони дозволяють транслювати у майбутнє суспільні досягнення попередніх поколінь або негаразди минулого. Від них залежить

майбутнє старшого покоління, але і їх майбутнє залежить від старшого покоління.

У другому розділі – «Процедури вимірювання соціальних чинників насильства серед дітей старшого підліткового віку» – соціальна обумовленість фізичного насильства розглянута як така, що має значний діапазон. До цього діапазону належать як глобальні соціально-політичні та соціально-економічні явища, так і патологічні, неусвідомлені риси особи. Залежно від характеру насильницьких явищ, а також структури і процесів, що лежать в основі міжособистісних конфліктів, умисні вбивства, тілесні ушкодження та інші прояви фізичного насильства об'єднано у чотири групи: 1) сімейно-побутові; 2) ситуаційні; 3) ті, що заздалегідь плануються; 4) патологічні. В силу того, що структура насильницької діяльності проти життя визначається переважно сімейно-побутовою і ситуаційно-дозвільною спрямованістю, в дисертації більшу увагу приділено обумовленості саме цих груп проявів фізичного насильства.

Незважаючи на те, що більшість проявів фізичного насильства не є заздалегідь запланованими, вони є «соціальним конструктом» (І.Я.Гилінський) соціальних інститутів. Соціальні інститути як «типові реакції індивідів на типові ситуації» (П.Бергер, Т.Лукман) мають специфічний вплив на дітей, соціалізація яких не є завершеною. Дітям набагато складніше відрізнити ситуацію «подвиг» від ситуації «злочин», ситуації «захист честі» від ситуації «приниження іншого». Дітям старшого підліткового віку набагато складніше адекватно оцінити соціальні сенси соціальних норм, штучно створених бар'єрів та обмеження ступені їх свободи (Д.А.Андрєєва, О.М.Дікова-Фаворська, І.С.Кон). Тому, поведінка дитини не завжди відповідає вимогам, які висуває стосовно неї суспільство, проте сама вона вважає, що суспільство її надто обмежує. Незавершеність соціалізації дитини компенсується міфологічним дискурсом, завдяки якому девіантна поведінка в якості руйнівника табу здатна перетворити дитину в героя за допомогою девіантної за змістом ініціації. Для дитини, порушення будь-якого соціального табу перетворюється у феномен демонстрації набутої внаслідок ініціації зрілості, свого нового соціального статусу. Соціальна детермінація фізичного насильства серед дітей відтворюється традиційними установками суспільства, зокрема суспільним визнанням гендерної та вікової нерівності (М.Дж.Девідсон, С.О.Макеєв, О.О.Стрельник).

На відміну від злочинності дорослих, злочинність дітей або делінквентна поведінка включена у більш широкий соціальний контекст, є наслідком глибинних соціально-економічних, політичних, морально-психологічних суперечностей суспільства. Роль мікросередовища в детермінації делінквентного поведіння дітей грає другорядну роль формального приводу для використання фізичної сили по відношенню до інших осіб.

За допомогою вторинного аналізу вітчизняного моніторингу стану злочинності серед дітей від 10.10.2011 року, встановлено, що делінквентне поведіння дітей має чіткі демографічні та соціальні ознаки. Перш за все, це

обумовленість делінквентного поведження віковим фактором. Чисельність дітей у віці 14-18 років, які перебувають на обліку в підрозділах КМСД ОВС складає 79,89% від загальної кількості. Друга демографічна особливість дітей, які знаходяться на обліку в підрозділах КМСД ОВС України – викривлення контингенту за статтю. За даними моніторингу, разом на обліку перебуває 1887 осіб жіночої статі, що складає 14,7 % від загальної кількості поставлених на облік. Третім демографічним фактором делінквентного поведження дітей є їх освітній рівень. Якщо кількість учнів загальноосвітніх закладів, які знаходяться на обліку в підрозділах КМСД ОВС складає – 57,11%, то кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів – тільки 21,34%.

З метою уточнення соціально-демографічних особливостей дітей, які потрапляють в ситуацію застосування фізичного насильства, на основі випадкової багатошаблевої гніздової вибірки було проведено власне соціологічне дослідження учнів загальноосвітніх закладів та професійно-технічних навчальних закладів Закарпатської області.

Результати дослідження підтвердили попередні припущення про значно менший рівень залучення дівчат до участі у застосування фізичного насильства проти інших осіб. Більше 80% опитаних дівчат вказали, що дуже рідко приймають участь у застосуванні фізичної сили проти інших осіб. На те ж саме питання така відповідь присутня для 67,4% опитаних хлопців.

На емпіричних даних доведено, що чинники дій дітей, які потрапляють в ситуацію застосування фізичного насильства, мають вертикальну і горизонтальну структуру. Вертикальна структура чинників дій складається з природно-біологічних, психологічних та соціальних чинників. Горизонтальна структура чинників включає чинники минулого, сьогодення та уявного майбутнього. У структурі чинників дії дітей, які потрапляють в ситуацію застосування фізичного насильства, соціальні чинники займають вирішальне місце, тому що саме вони забезпечують зв'язок їх минулого, сьогодення та уявного майбутнього. Мотив «знищення перешкоди» є результатом сприйняття Іншого не в якості соціального (одухотвореного) суб'єкта, а в якості фізичного об'єкта. Сприйняття Іншого в якості фізичного об'єкта є онтологічною складовою застосування дітьми фізичного насильства по відношенню до інших. Мотив «небажання уявного майбутнього» у дітей обумовлюється мотивом дорослих «позбутися у майбутньому від проблем», які створюють діти.

Низький соціальний статус дітей, які проявляють фізичне насильство, пов'язаний з рівнем успішності із провідних шкільних предметів. Встановлено наявність зв'язку між якістю навчання дітей у школі та частотою контактів учнів із сферою застосування фізичного насильства. Для неповнолітніх, у яких рівень проявів фізичного насильства є низьким, більше характерна успішність у вивченні основних шкільних предметів, зокрема гуманітарних дисциплін та математики ($r = 0,148$, $p < 0,01$). Підтверджено також припущення про зниження участі у застосуванні фізичного насильства проти інших осіб із підвищенням статусу підлітка у навчанні.

Більшість таких дітей не бачить перспективи подальшого навчання та можливості підвищення власного соціального статусу в процесі навчання. Результати дослідження показали, що школярі, які частіше стикаються із сферою застосування фізичного насилля проти інших осіб, не відчувають потребу у подальшому навчанні, про це свідчить зв'язок між відповідними змінними, $r = -0.124$, $p < 0.05$. Одержані результати дослідження свідчать про те, що на думку дітей із проявами девіантної поведінки хороша освіта їм не може бути потрібна навіть у перспективі.

Встановлено зв'язок вибору престижної професії з низькими показниками застосування підлітками насильства, $r = -0.196$, $p < 0.01$. Учні, які обрали більш престижні, високооплачувані професії, дуже рідко брали участь чи були свідками застосування фізичного насильства проти інших осіб. Учні, які часто спостерігають чи беруть участь у застосуванні фізичної сили у відношенні до інших, більше надають перевагу робітничим професіям або не можуть визначитись з вибором професії.

Ще однією соціально-демографічною особливістю дітей, що застосовують фізичне насильство проти інших осіб, є їх місце проживання. Так, мешканці села набагато частіше потрапляють в ситуацію застосування фізичного насильства, ніж мешканці міста і селища міського типу, і, навпаки, «дуже рідко» стикаються із фізичним насильством мешканці міста (79%), мешканці селища міського типу (77%) та мешканці села (70,6%).

Результати аналізу цілком підтверджують попереднє припущення, сформульоване на засадах теорії Дугласа С. Норта, та згідно якого невеликі спільноти частіше страждають від насильства, ніж великі, що в сучасному суспільстві рівень насильства в сільській місцевості вище ніж в містах. Додатково встановлено статистичний зв'язок між проявами фізичного насильства дітьми та типом житла, в якому вони проживають: набагато частіше проявляють фізичне насильство мешканці власних будинків, ніж мешканці гуртожитків та власних квартир.

За допомогою аналізу одиничного випадку фізичного насильства з боку неповнолітнього показано, що перспектива будь-якого втручання директивними засобами в життя дитини, яка знаходиться у конфлікті з законом, не є продуктивною. Всі пропозиції втручання суспільства у життя дитини виглядають неефективними, а деякі здатні навіть погіршити ситуацію. Ефективна профілактика фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку стає можливою тільки завдяки впровадженню низки визнаних більшістю і скоординованих підходів, які здатні інтегрувати економічні, правові, соціальні та освітні стратегії зниження факторів ризику і зміцнення захисних чинників на рівні особистості, родини, громади та суспільства з коротко- та довгостроковими завданнями.

Третій розділ – «Соціальні чинники фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку, які знаходяться у конфлікті з законом» – містить матеріали емпіричного вивчення процесу обліку дітей в КМСД, дітей, які утримуються під вартою в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ)

міськрайвідділів міліції (на прикладі Закарпатської області), затриманих за скоєння насильницьких злочинів та пропозиції за напрямками профілактичної роботи з дітьми, які знаходяться у конфлікті з законом, методи впровадження «не репресивного» втручання в їх життя. Головною перспективою цього напрямку визначається процес перетворення правосуддя щодо дітей з карального на відновне.

Встановлено, що недиференційований облік дітей під час їх постановки на облік у КМСД здатний створювати несприятливий вплив на дітей. Передчасне розповсюдження інформації про постановку на профілактичний облік тягне за собою, як правило, негативні наслідки. Оточуючі починають сприймати дитину як особу з девіантною поведінкою і накладають на нього «тавро правопорушника».

З метою визначення особливостей застосування фізичного насильства дітьми, які знаходяться на особливому обліку КМСД, у квітні 2010 року, автором були проведені індивідуальні опитування (N=21) дітей, які утримуються під вартою в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) міськрайвідділів міліції Закарпатської області за скоєння насильницьких злочинів. В результаті глибокого інтерв'ю встановлено значні психосоціальні відмінності групи дітей, які перебувають під вартою, від інших груп, що знаходяться на профілактичному обліку. Головна відмінність – зв'язок гостро імпульсивного необдуманого застосування фізичного насильства дітьми із відсутністю сім'ї (коэф. кореляції за Пірсоном -0,264). Діти, які перебувають під вартою за скоєння насильницьких дій, відрізняються від ровесників не дуже міцною статуєю і низьким зростом. Саме між статуєю дітей та невмотивованістю їх вчинків встановлено найбільш тісний кореляційний зв'язок (0,329). Встановлено, що та частина дітей, які зростають без батька, частіше вказують, що застосування ними фізичної сили – це наслідок негативного впливу оточення, тобто частіше перекладають провину на друзів та батьків (0,339). Присутність в сім'ї батька має зворотній вплив на проведення дітьми вільного часу на вулиці (-0,406), часу розваг з друзями (-0,174) та застосування неповнолітніми фізичного насильства через потребу самоствердження (-0,290).

У результаті дослідження встановлено, що для дітей із багатодітних сімей (або варіант полінуклеарної сім'ї), фізичне насильство є засобом для самоствердження 0,577, і діти не пояснюють застосування фізичного насильства немотивованими вчинками – 0,401.

За допомогою якісного аналізу інформації експертів про характер спілкування з підлітками під час їх постановки на облік у КМСД ОВС встановлено, що перехід на вторинний рівень девіації може відбуватися під впливом стигматизації, або тільки тому, що так його оцінюють інші особи з середовища дитини. Важливо, щоб на першому етапі обліку оточуючим (друзям, родичам, вчителям та учням у школі) надавалося якомога менше інформації про девіантну поведінку неповнолітнього. Розповсюдження даної інформації тягне за собою стигматизацію та її

негативні наслідки; оточуючі починають сприймати дитину як особу з девіантною поведінкою і накладають на нього «тавро правопорушника». Уявне майбутнє дітей з делінквентною поведінкою, яке має високу невизначеність, лякає їх, породжує песимізм та відчайдушність. Ці фактори здатні обумовлювати немотивовані прояви агресії та фізичного насильства по відношенню до інших.

Головним напрямком профілактичної роботи серед дітей, що потрапляють в ситуацію застосування фізичного насильства має бути впровадження «нерепресивного» втручання в їх життя. Нова модель профілактики має замінити неефективний каральний підхід, правосуддя щодо дітей повинно перетворитися з карального на відновне. Технологічною інновацією формування у дітей навичок ненасильницького розв'язання конфліктів може стати медіація, яка є процедурою позасудового способу вирішення конфліктів. Медіація є принципово новою процедурою, яка відноситься до категорії недирективних технологій, складовою частиною відновного правосуддя.

Доведено, що перевага відновного правосуддя в роботі з дітьми полягає в тому, що воно дозволяє зберегти соціальні зв'язки, не виключити неповнолітніх правопорушників із суспільства, а дати їм можливість відновитися як особистість і бути його повноцінною ланкою. Це, у свою чергу, сприятиме налаштуванню конструктивної соціальної взаємодії та соціально прийнятної, законслухняної поведінки в суспільстві.

ВИСНОВКИ

У висновках наводяться узагальнені результати дослідження в контексті реалізації поставлених мети і задач. Аналізується здобуток дисертанта у вирішенні поставленої проблеми й перспективи подальшої розробки дисертаційної тематики.

1. Визначено, що в сучасній соціології наукова розробка теми соціальних чинників насильства не втрачає своєї актуальності. Соціальні трансформації українського суспільства створюють умови для формування нових концептуальних уявлень стосовно дослідження проблематики насильства, його чинників та особливостей відтворення в більш широких соціальних контекстах. В умовах соціальних трансформацій та глобалізації суспільства суттєво актуалізується потреба в організації та проведенні поглиблених соціологічних досліджень, які відображують нові суперечності в режимах співіснування соціальних порядків різного типу відкритості.

2. Запропоновано нові концептуальні координати соціологічного дослідження соціальних чинників насильства, які дозволяють здійснювати аналіз у більш широкому соціальному контексті. Межі соціального контексту визначаються тезаурусом понять: інтерес – насильство – легітимність. Концептуальною схемою більш широкого контексту є система понять: одиничний факт – особистісний прояв – закономірність. Зв'язуючою ланкою

концептуальної схеми є поняття: збіг потреб – підпорядкування потреб – узгодження потреб. Це дозволяє не тільки уникнути протиріч ідентифікації факту фізичного насильства за наслідками, але й прогнозувати умови його відтворення.

3. Доведено, що важливою процедурою продуктивного дослідження соціальних чинників фізичного насильства є його уявлення в якості соціального конструкту, який створюється сучасними подіями, традиційними установками суспільства, рівнем відкритості чи закритості соціальних порядків та умовною проекцією на майбутнє. Соціальна детермінація фізичного насильства серед дітей відтворюється традиційними установками суспільства, зокрема суспільним визнанням гендерної та вікової нерівності. Результати дослідження фізичного насильства в контексті різних соціальних конструктів розрізняються. Поза визначенням типу соціального конструкту насильства результати соціологічного дослідження зменшують свою релевантність.

4. Встановлено, що важливою процедурою збільшення релевантності соціологічного дослідження соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку є поєднання вербальних та невербальних методів. За допомогою останніх встановлюється належність дітей до певного субкультурного простору, найбільш типові очікування, співвідношення їх моделей минулого, сьогодення і майбутнього. Це надає дослідникам можливість правильно оцінити результати емпіричних вимірів, визначити опосередковані ланки їх мотивації, елементи демонстративності та природно-біологічної зумовленості типового поведіння дітей.

5. Виявлено, що базовим соціальним чинником фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку є долання несвобод та обмежень, які створені попередніми поколіннями. Несвободи і бар'єри на своєму шляху, діти не можуть зрозуміти у повному обсязі та сприймають їх, переважно як міфологічний феномен, як продукт минулих років. Міфологічний шар мислення сучасних дітей навіює їм фізичне насильство не тільки в якості спроби долання розбіжності між змістом і оцінками, але й як основний засіб ініціації в нових соціальних ролях. Природна агресивність дітей, домінуюча на феноменальному рівні, насправді знаходиться у синкретичній єдності онтологічного змісту та соціальної оцінки проявів фізичного насильства.

6. В результаті емпіричної перевірки дослідницьких гіпотез доведено, що перспективну концептуальну стратегію дослідження соціальних чинників фізичного насильства серед дітей треба будувати, спираючись на той факт, що поведінка дітей старшого підліткового віку детермінована як внутрішніми (жорстокість, агресія, бажання самоствердитися), так і зовнішніми спонуканими (захист, негативний вплив оточення) і впливом зовнішнього оточення. Необхідно враховувати, що прояви фізичного насильства серед дітей формуються не стільки їх природною схильністю до прямого насильства, скільки структурним насильством, зокрема статусною

нерівністю. Випадки фізичного насильства дітьми в значній мірі обумовлені соціальним статусом їх батьків. При цьому, вплив низького та, з іншого боку, високого соціального статусу батьків пов'язаний з різною мотивацією фізичного насильства дітьми.

7. Показано, що перспективи досліджень соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку мають враховувати механізм формування проявів прямого насильства, що визначається видами потреб, які тотожні механізму формування структурного насильства: виживання, благополуччя, ідентифікації та свободи. В процесі соціологічного дослідження можна простежити чотири стратегії пояснення дітьми старшого підліткового віку застосування фізичного насильства.

8. Встановлено, що концептуалізація соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку має практичне значення для ідентифікації неповнолітніх, що скоїли насильницькі злочини та правопорушення, а також для планування робочих заходів для проведення різного роду профілактичних операцій ВКМСД УМВС України. Недиференційований облік дітей під час їх постановки на облік у МВ КМСД здатний створювати несприятливий вплив на дітей і тягне за собою, як правило, негативні соціальні наслідки. На рівні вже профілактичного обліку дітей відбувається факт невинного втручання у життя дитини, яке назавжди обумовлює його майбутнє. Стигматизація дитини під час обліку в КМСД руйнує її недостатньо сформовані цінності, позбавляє її впевненості у власному майбутньому.

9. Встановлено, що суб'єктивні моделі дітей з делінквентною поведінкою відрізняються максимальною соціальною невизначеністю. Уявне майбутнє дітей з делінквентною поведінкою з високим ступенем невизначеності, лякає їх, породжує песимізм та відчайдушність. У сприйнятті підлітком соціального простору, обмеженому його недостатнім соціальним досвідом, жертва фізичного насильства інтерпретується як нездоланна перешкода, яку неможливо усунути іншими способами, крім фізичного.

10. Встановлено, що в силу соціальної невизначеності та незрілості дітей, важливим соціальним чинником фізичного насильства серед них виступає реклама фізичного насильства у ЗМІ. Завдяки ЗМІ зміст фізичного насильства ототожнюється з його оцінкою.

11. Доведено, що важливою умовою соціологічного дослідження і важливим напрямком профілактичної роботи з дітьми, які знаходяться у конфлікті з законом, є впровадження «нерепресивного» втручання в їх життя. Релевантність соціологічного дослідження дітей, які знаходяться у конфлікті з законом, можлива за умови узasadнення дослідження на концептуальних уявленнях про перетворення правосуддя щодо дітей з карального на відновне.

12. Доведено, що соціальні інститути, зокрема інститут виконання покарання, мають специфічний вплив на дітей, соціалізація яких не є завершеною.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Орос О.Б. Обумовленість участі неповнолітніх у ситуаціях застосування фізичного насилля проти інших осіб / О.Б. Орос // Нова парадигма. Журнал наукових праць Національного педагогічного університету ім. Драгоманова. – К. : Магнолія, 2011. – Випуск 100. – С. 290–298.

2. Орос О.Б. Самовизначення неповнолітніми мотивації проявів фізичного насильства у власному середовищі / О.Б. Орос // Вестник ОНУ ім. И.И. Мечникова. Серія: Социология и политические науки, 2011. – С. 603–608.

3. Орос О.Б. Соціально-демографічні особливості неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля / О.Б. Орос // «Наукові праці: науково-методичний журнал. – Серія: «Соціологія» Чорноморський державний університет імені Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 165. – Т. 177. – С. 114–117.

4. Орос О.Б. Соціальна компетентність неповнолітніх, що стикаються із насиллям / О.Б. Орос // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДонДУУ. Серія: «Соціологія». – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – Том XI. – Вип. 146. – С. 319–324.

Стаття у закордонному науковому фаховому виданні:

1. Орос А.Б. Обусловленность физического насилия детьми до 18 лет против других лиц / А.Б. Орос // Научное мнение. – СПб. – 2013. – № 1. – С. 151–158.

Публікації в інших наукових виданнях:

1. Орос О.Б. Особливості обліку неповнолітніх, які схильні до девіантної поведінки / О.Б. Орос, О.В. Пелін // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць / наук. ред. С.А. Щудло. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2011. – Випуск 2. – С. 294–298.

2. Орос О.Б. Агресія неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля / О.Б. Орос // Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород, 2011. – Частина I. – С. 585–591.

3. Орос О.Б. Розвиток соціальної компетентності як форма зменшення агресивності у неповнолітніх злочинців / О.Б. Орос // Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного

державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2011 року). – Ужгород : УУБА-КаУ, 2011. – С. 248–253.

4. Орос О.Б. Онтологія і феноменологія проявів фізичного насильства дітьми до 18 років / О.Б. Орос, О.В. Пелін // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук. практ. конф. (Харків, 7 квітня 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін.-т права та масових комунікацій. Ф-т психології менеджменту, соц. та інформ. технології; Соціологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 82–85.

5. Орос О.Б. Особливості обліку неповнолітніх, що схильні до девіантної поведінки, у відділку кримінальної міліції в справах неповнолітніх / О.Б. Орос // Вісник наукової думки студентів факультету суспільних наук Ужгородського національного університету. – Ужгород. – 2008. – Випуск 1. – С. 93–100.

6. Орос О.Б. Структура мотивації неповнолітніх щодо проявів фізичного насильства / О.Б. Орос // СОЦІОПРОСТИР: междисциплінарний збірник наукових робіт по соціології і соціальної роботі. – Харків. – 2010. – № 1. – С. 66–69.

7. Орос О.Б. Соціально-психологічні технології попередження делінквентної поведінки неповнолітніх у КМСД м. Ужгорода / О.Б. Орос // Науковий вісник ДННК «УУБА ім. св. Кирила і Мефодія – КаУ ім. А. Волошина». Серія: Соціально-гуманітарні та природничі науки. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр УУБА-КАУ, 2011. – Вип. 8. – С. 51–57.

8. Орос О.Б. Вплив соціального статусу батьків на застосування неповнолітніми фізичної сили проти інших / О.Б. Орос // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: тези доповідей учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – С. 187.

9. Орос О.Б. Соціальні фактори в структурі мотивації дітей, що схильні до фізичного насильства / О.Б. Орос // Матеріали IV Харківської практичної психологічної конференції «Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії» / МВС України, Харк. Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – С. 83–85.

10. Орос О.Б. Соціальні фактори формування проявів фізичного насильства у неповнолітніх / О.Б. Орос // II Міжнародна науково-практична конференція «Генеза буття особистості». – К. : ДП Інформаційно-аналітичне агентство, 2011. – Том I. – С. 287–290.

11. Орос О.Б. Соціальні порядки і насильство / О.Б. Орос, О.В. Пелін // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 6 квітня 2013 р.) / МВС України, Харк. Нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін.-т права та масових комунікацій. Ф-т психології менеджменту, соц. та інформ. технології; Соціологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 23–26.

АНОТАЦІЯ

Орос О.Б. Соціальні чинники фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. МОН України – Київ, 2013.

Дисертація присвячена концептуалізації соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку. Виділено основні підходи в дослідженні насильства як соціального феномену, основні групи дітей в залежності від характеру проявів фізичного насильства та очікувань від його застосування проти інших. Досліджено соціальні чинники фізичного насильства серед дітей, що визначається сімейно-побутовою і ситуаційно-дозвільною спрямованістю їх діяльності. Проведено емпіричне вивчення процесу обліку дітей в міських та районних відділах кримінальної міліції у справах дітей, які утримуються під вартою в ІТТ міськрайвідділів міліції Закарпатської області. Запропонована нова модель концептуалізації визначення соціальних чинників фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку. Головні концептуальні координати дослідження визначені у більш широкому соціальному контексті, межі якого визначаються тезаурусом понять: інтерес – насильство – легітимність. Визначені процедури збільшення релевантності соціологічного дослідження, індикатори належності дітей до певних соціальних субкультур, їх найбільш типові очікування.

Ключові слова: концептуалізація, соціальні чинники, фізичне насильство, діти старшого підліткового віку, соціальні порядки обмеженого доступу, соціальний конструкт, процедури вербального і невербального дослідження дітей.

АННОТАЦИЯ

Орос А.Б. Социальные причины физического насилия среди детей старшего подросткового возраста. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. МОН Украины – Киев, 2013.

Диссертация посвящена концептуализации социальных причин физического насилия среди детей старшего подросткового возраста. Проанализированы основные подходы в исследовании насилия как социального феномена в классических и современных научных парадигмах, определены эпистемологические альтернативы и возможности концептуализации понятия физического насилия. Предложены концептуальные координаты социологического исследования социальных

факторов насилия в более широком социальном контексте, границы которого определяются тезаурусом понятий: потребности – интерес – насилие – легитимность. В качестве концептуальной схемы рассматривается система понятий: единичный факт – личностное проявление – закономерность. Связующим звеном предложенной концептуальной схемы является тезаурус понятий: потребности – совпадение потребностей – подчинение потребностей – согласование потребностей.

Доказано, что определяющим социальным фактором физического насилия среди детей старшего подросткового возраста есть доступ к их будущему (воображаемому) социальному статусу, который определяется престижностью будущей профессии, качественным образованием и социальным статусом родителей. Действие разнонаправленных факторов социальной детерминации физического насилия среди детей поясняется различной мотивацией подростков, обусловленных их ожиданиями. Так, в физическом насилии со стороны подростков с ожидаемо высоким социальным статусом удовлетворяется потребность в самоутверждении, а в физическом насилии со стороны подростков с ожидаемо низким социальным статусом реализуется потребность компенсации недовольство социальным статусом.

Проведено эмпирическое исследование процесса учета детей в районных отделах криминальной милиции по делам детей, находящихся под стражей в закарпатских отделениях МВД Украины. Доказано, что важным условием социологического исследования и важным направлением профилактической работы с детьми, которые находятся в конфликте с законом, является внедрение нерепрессивного вмешательства в их жизнь. Релевантность социологического исследования детей, которые находятся в конфликте с законом, возможна при условии превращения правосудия в отношении детей из карательного на восстановительное. Важной процедурой по созданию модели восстановительного правосудия является внесудебные способы разрешения конфликтов, включая медиацию.

Ключевые слова: концептуализация, социальные причины, физическое насилие, дети старшего подросткового возраста, социальные порядки ограниченного доступа, социальный конструкт, процедуры вербального и невербального исследования детей, карательное и восстановительное правосудие, медиация.

ANNOTATION

Oros Olexandra Bogdanivna. Social reasons for physical violence among senior teens. – Manuscript.

Doctoral thesis in sociological sciences 22.00.04 – special and branch sociology. Taras Shevchenko National University, Kyiv, 2013.

This thesis is aimed to conceptualize the social reasons for physical violence among the senior teens. Basic approaches in research of violence as a social

phenomenon, main groups of children depending on the features of displays of physical violence and expectations from application against others are determined. Social reasons for physical violence among children caused by domestic and situational reasons are determined by the permissive orientation of their activity. An empiric study of record of children is undertaken in the District Departments of Police in Matters of Children, taken into custody by the Transcarpathian Police in Ukraine.

A new model of the conceptualisation for definition of social factors of physical violence among adolescents is offered. The main conceptual coordinates of research are defined in a wider social context, and the boundaries of it are determined by the thesaurus: interest – violence – legitimacy. The procedures of increasing relevance of sociological research, indicators of belonging of children to specific social subcultures and their most probable expectancies are determined.

Keywords: conceptualization, social reasons, physical violence, senior teens, social orders of limited access, social construct, processes of verbal and non-verbal research of children.

Відповідальний за випуск:
кандидат філософських наук, доцент Пелін Олександр Володимирович

Підписано до друку «20» грудня 2013 р.
Формат 60×90/16. Папір офсетний. Гарн. «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників. Замовлення 11.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (068) 126-49-26
E-mail: lesya3000@ukr.net